

УДК 617.7(477)(092)М.Кос

Українська офтальмологія в іменах: др. Михайло Кос (1863-1930)

С. С. Надрага¹, кандидат історичних наук, О. В. Турчак², доктор юридичних наук

¹ Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького; Львів (Україна)

² Національна академія сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного Львів (Україна)

E-mail: m.nadraga@gmail.com

Ключові слова:

вчений-офтальмолог, військовий лікар, лікарська практика, очні хвороби, симуляції, окуляри, катаракта, косоокість, вади зору

Постановка та актуальність проблеми. У вивченні окремих історичних епох велике значення приділяється біографістиці. Адже саме постаті персоналії певним чином впливають на хід подій. Однією з таких постатей в історії медицини є постать військового лікаря, офтальмолога Михайла Коса.

Ступінь дослідження проблеми. Особистість Михайла Коса є мало дослідженою в історії медицини. З огляду на це, метою пропонованої статті стало висвітлення діяльності М. Коса як лікаря-офтальмолога, аналіз його наукової спадщини, з'ясування внеску у розвиток медицини. На нашу думку, постать Михайла Коса ще чекає свого сумлінного дослідника.

Джерельною базою дослідження послужили некрологи, наукові та науково-популярні статті М. Коса, а також його рукописи, зокрема польові щоденники.

Вклад основного матеріалу. Михайло Кос народився 1863 р. на Львівщині у м. Комарно. Його батько – Михайло – упродовж двох каденцій (до 1895 р.) обіймав посаду бургомістра. Він був співзасновником

Стаття присвячена багатогранній постаті Михайла Коса – українського військового лікаря, офтальмолога, відомого громадського діяча. Авторами представлений творчий і життєвий шлях вченого, його науковий та публіцистичний доробок. Проаналізовано його наукові і науково-популярні праці у сфері офтальмології та поширенні знань про очні хвороби.

Доробок М. Коса є дуже широким та різностороннім. Його праці потребують пильної уваги вчених-істориків та вчених-офтальмологів. Публікації лікаря у різні періоди його життя стосувалися як актуальних наукових офтальмологічних проблем, так і спроб поширення медичних знань, медичної просвіти українського населення та способів протидії і запобігання очним хворобам.

Окрему нішу його наукових інтересів складають біографічні праці, присвячені видатним постатям у галузі медицини та, що особливо цікаво, гуманітарного права.

Багатогранність особистості Михайла Коса проявилася у заснуванні та становленні Українського Лікарського Товариства, що об'єднувало лікарів-українців Східної Галичини.

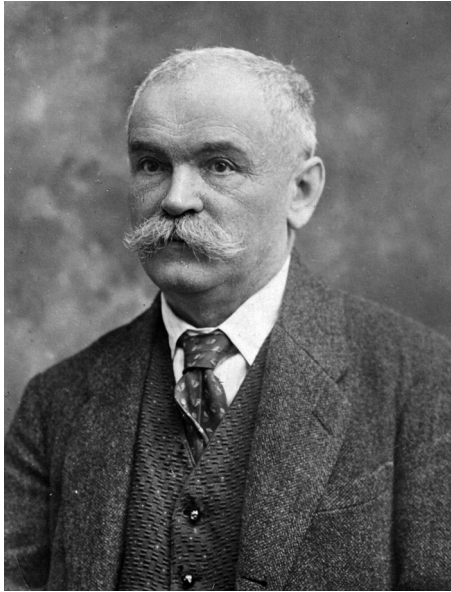
Варта уваги її військова кар'єра М. Коса. Більшу частину служби було присвячено австрійській армії, але в роки національно-державного відродження на західноукраїнських землях початку ХХ ст. дух патріота покликав його до розбудови та служіння Українській державі.

Про визнання вченого-офтальмолога засвідчує обрання Коса членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

Науковий інтерес викликають його щоденники і записники часу Першої світової війни.

місцевої читальні «Просвіти». Мати Марія походила зі шляхетської родини Ліщинських. Михайло мав трьох братів. Найстарший – Іван – обрав кар'єру військового медика і служив шеф-лікарем полку цісарських тірольських стрільців, однак згодом покинув лікарську практику і зайнявся адвокатською діяльністю; інший брат – Андрій – став адвокатом у Львові, а згодом був обраний депутатом до австрійського парламенту; наймолодший – Йосиф – навчався у Віденському університеті і також став лікарем.

Михайло вивчав медицину у Краківському університеті, котрий закінчив у 1888 році. Згодом проходив стажування у Граці та Відні. Відзначався глибокими знаннями не лише з медицини, але й з інших галузей знань, в т. ч. літератури, історії, географії тощо, за що друзі часто його називали «ходячою енциклопедією» [1].

Др. Михайло Кос (1863-1930)

Майже все життя Михайло Кос працював військовим лікарем австрійської армії (1888–1917). Свою кар'єру він розпочав у 1888 р. у Граці в званні Оберарцт (Oberarzt) (старший лейтенант). 1889 році продовжив службу у 16-му піхотному полку у містах Бельоварі, Требіне і Камениці (Хорватія). У 1891 р. був підвищений до Регіментсарцт (Regimentsarzt) (капітан) 2 класу, а в 1894 р. – Регіментсарцт (Regimentsarzt) 1 класу. У 1898 році Михайла перевели у 90-ий піхотний полк у місто Ярослав. З 1900 р. він почав працювати на посаді головного лікаря у гарнізонному шпиталі в Перемишлі. У 1904 р. Кос отримав звання Штабсарцт (Stabsarzt) (майор), а у 1909 р. – Оберштабсарцт (Oberstabsarzt) 2 класу (підполковник), у 1915 році був підвищений до Оберштабсарцт (Oberstabsarzt) 1 класу (полковник) і нагороджений Бронзовою Медаллю Військових Заслуг на Стрічці Хреста Військових Заслуг (Bronze Militärverdienstmedaille am Bande Militärverdienstkreuz) [2].

В роки визвольних змагань і проголошення ЗУНР Михайло Кос проходив службу у складі відділів УГА, котрі дислокувалися у Перемишлі, та працював «шефом усіх санітарних відділів міста» Згодом зайнявся гуманітарною опікою полонених та інтернованих українців. Після виходу на пенсію мав приватну практику в Перемишлі як лікар-окуліст [1].

Блискучі знання і багата лікарська практика дали можливість М. Косу проявити себе в науковій діяльності. Власні праці він друкував у фахових українських виданнях – «Збірнику математично-природничо-лікарської секції НТШ у Львові» («Про скіяскопію» (1899); «Очні хиби новобранців» (1903); «Лічене трахоми і других запалень» (1903)), «Записках Українського Наукового Товариства» у Києві, а також в популярних виданнях – «Діло», «Перемиський вісник». На сторінках останнього М. Кос піднімав окремі актуальні теми

(«Лікарський гонорар» (1910), «Воєнна слава» (1912)) [1]. Окремі статті були надруковані у виданнях австрійського військового міністерства «Wiener medizinische Wochenschrift» [11], «Der Militärarzt» [10].

У ґрунтовній статті «Очні хиби у новобранців» вчений-лікар торкнувся проблеми медичного обстеження призовників. На матеріалах власних досліджень автор проаналізував труднощі, з якими може зіткнутися лікар-окуліст при обстеженні новобранця, та способи їх подолання. Особливу увагу звернуто на проблему симуляції різних зорових вад, вказуючи, що призовники не зацікавлені у співпраці з лікарем: «Передовсім треба мати на увазі те, що означити функцію очей у новобранців є значно тяжше, чим у клінічних хворих, де можна брати всі вискази огляданих хворих майже все за правдиві. Противно новобранці ... мають вже наперед готовий плян туманити лікаря, ще заки він почав їх оглядати...» [5].

Детально аналізується поведінка тих, що обстежуються залежно від національного або соціального походження і особистої кмітливості: «Новобранці, яких мені случилось оглядати, поводитись всіляко відповідно до того, чи належали до тутешнього “галицького” сільського населення, чи до інтелігенції...» [5]. Значний обсяг матеріалу присвячений методам встановлення об'єктивного діагнозу без допомоги пацієнта. М. Кос наводить статистичні дані про вади зору, якими страждали призовники. Найбільш поширеними були короткозорість (47,7%) та далекозорість (14, 5%). [5]. Цікавими є відомості про кількість новобранців, що були визнані придатними/непридатними до військової служби. Так, з 655 оглянутих 385 (58,7%) були визнані непридатними до стройової («оружної») служби, 31 (4, 7%) не придатні до жодної, 185 (28, 2%) – придатних, 54 (8,2) придатних до запасової служби помічної. Із 185 придатних до військової служби 63 намагалися симулювати [5]. М. Кос здійснював обстеження призовників у гарнізонних шпиталях Ярослава та Перемишля впродовж 3 років.

Його статті довоєнного періоду стосувалися, переважно, медичної просвіти населення. Це, передусім, статті з галузі офтальмології: «Уживане окулярів» (1900), «Очна катаракта» (1901), «Зизоокість» (1901), «Історія окулярів» (1902), «Більмо» (1904), «Надзорість у дітей» (1905), «Куряча сліпота» (1910); публікації науково-популярного характеру «Історія окулярів» (1902), «Щіпле не віспи» (1902), «Невразливість на хвороби» (1903), «Деструкційний інстинкт» (1904), «Медицина перед чотирма тисячами літ» (1906), «Чому звізди мають звіздикий вигляд» (1907) [2].

Стаття «Уживане окулярів» порушує проблему використання окулярів. Звернута увага на те, що люди, в тому числі і лікарі остерігаються використовувати ці пристрої. На думку автора це пояснюється непрофесійним підходом до підбору окулярів: «...дотепер найбільше трудно або й неможливо було тим людям дібрати собі добрих окулярів, які може добре дібрати

лише ... окуліст. А то звичайно кожний ... добирає собі окуляри сам ... Від таких окулярів могли очі справді хіба псуватися» [7]. Далі автор детально розповідає про різницю між коротко- та далекозорістю, пояснює, що для кожної з цих вад існує свій тип окулярів.

М. Кос наголосив на тому, що при короткозорості у жодному разі не можна підбирати окуляри самостійно: «... бо вони [пацієнти – Авт.] – особливо молоді – беруть собі найчастіше окуляри засильні, по-часті з незнання, по-часті з пустоти, аби мати «грубіші» окуляри і виглядати на «учених»» [7]. Окуляри, переконаний автор, має підбирати лише окуліст, беручи до уваги не тільки ваду зору, а ще й мету, для якої вони мають служити (наприклад, читання).

М. Кос радив уважно стежити за дітьми, щоб вчасно виявляти вади зору: «... молоді школярі часто з приємністю і з користю дивляться крізь такі окуляри свого дідуся або бабуні і читають без труду то, чого вчора мов крізь заслону не виділи». У такому випадку, радив лікар, потрібно звернутися до окуліста, який підбере відповідні окуляри для постійного вжитку [7].

У статті «Очна катаракта» лікар знайомить читачів з таким офтальмологічним захворюванням, як катаракта, тобто затемнення зіниці ока. Автор коротко характеризує причини виникнення катаракти: «... запалення прозорки, радужниці, промінистого тіла, відклення нервівки, а головне – затемнення сочки...» [4]. М. Кос пояснює, які процеси відбуваються з оком при катаракті та детальніше зупиняється на її лікуванні та операції. Ефективність такої операції, зазначив автор, становить близько 98%. Офтальмолог наводить статистичні дані щодо захворювання на катаракту: це 7-8% від усіх випадків очних хвороб; найбільше хворих серед осіб віком 50-70 років; близько третини випадків – це вроджена катаракта та набута внаслідок травми ока, або як ускладнення інших офтальмологічних захворювань.

Розповідаючи про лікування катаракти, М. Кос наголосив на тому, яке місце займає дар зору в житті людини, його важливості: «Утрата світла очей видає нам ся попри втраті життя, найтяжчою...» [4].

Наприкінці статті здійснено короткий екскурс в історію лікування катаракти, згадано, що перший, досить точний, опис цього захворювання міститься в давньоєгипетських документах і датується XVI до н.е. Інформацію про оперування катаракти подає давньоіндійське джерело «Аюр-Веда» (I ст.). Такий спосіб лікування був добре відомий римлянам і арабам. У Європі оперування катаракти стало поширеним лише з XVIII ст. На думку автора, воно «...звісне в кожному селі – а по крайній мірі повинно бути звісне» [4].

У статті «Зизоокість», надрукованій в газеті «Діло» за 1901 р. М. Кос популярно розповів про явище косоокості. У властивому йому образному стилі назвав око «дзеркалом душі» [3] та зауважив, що при косоокості воно перестає бути таким дзеркалом.

У статті мова йде про те, що таке косоокість, а також наголошено на причинах її появи. Серед інших виділено захворювання мозку та спадковість. Особливу увагу звернуто на дитячу косоокість. Були розвінчані популярні серед людей міфи про причини появи косоокості у дітей та методи її лікування, зокрема, корекцію зору за допомогою горіхової шкарлупи. Детально роз'яснивши, чому подібні методи неефективні, М. Кос переконує читачів, що в ранньому віці найкращим способом усунути косоокість є спеціальні окуляри, а в старшому (10–12 років) лише операція: «... всякі інші способи позбутися зизоокості не ведуть до цілі і шкода тратити на них гроші і час» [3].

З-під пера вченого вийшли і статті біографічного характеру. Зокрема, «Мануїл Гарсія» (1905) – про видатного іспанського співака і композитора, винахідника ларингоскопа та «Henri Durant» (1910) – про швейцарського філантропа та співзасновника Товариства Червоного Хреста, лауреата першої Нобелівської премії миру [2].

Після війни Михайло Кос друкувався в «Українському голосі», що виходив у Перемишлі. Найважливіші праці цього періоду – «Про скалічення очей» (1920), «Про лікарську поміч» (1920), «Чи варто пускати кров і коли?» (1920), «Сахарин», «Волос в оці» [2].

У праці «Про скалічення очей» автор аналізує небезпеки і травми ока, з якими можуть зіткнутися селяни під час жнив. Так, в око може потрапити соломинка, голка з колоска або кусочок заліза під час клепання коси чи серпа. Все це може серйозно ушкодити око і спричинити важкі наслідки, включно зі сліпотю. Детально описано, яким чином око зазнає травми та що при цьому з ним відбувається. М. Кос зазначив, що у більшості випадків виїняти з ока сторонній предмет можна і самостійно, але найкраще все ж звернутися до лікаря: «Коли тепер звернемося до лікаря, і він виїме з ока то, що там впало і драпає, то все кінчиться добре...» [7]. Особливо важкі наслідки можуть спричинити шматочки заліза, оскільки вони настільки малі, що часто невидимі без лупи і можуть глибоко і міцно застрявати в оці, так що виїняти їх без спеціальних інструментів неможливо.

У 1910 році Михайло Кос став співзасновником Українського Лікарського Товариства, до якого входили лікарі-українці Східної Галичини. У 1914 році його обрали членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка [8]. Творчою і науковою спадщиною військового лікаря є щоденники і записники часу Першої світової війни (німецькою мовою) [9].

Помер Михайло Кос у 1930 році в Перемишлі, у 67 річному віці.

Дослідження з історії української медицини, а особливо таких знакових постатей, як Михайло Кос, на сьогоднішній день потребують активізації, оскільки це дасть змогу відкрити таємниці, які ще дотепер приховує історія. А пропонується наукова стаття лише початок довгого шляху.

Література

1. Др Михайло Кос... : [некролог] // Український голос (Перемишль). – 1930. – 23 лютого (ч. 7). – С. 5–6.
2. **Колянчук О.** Він лікував, учив і виховував / Олександр Колянчук, Володимир Семенів // Народне здоров'я. – 2015. – Квітень (№ 4). – С. 4.
3. **Кос М.** Зизоокість / М. Кос // Дїло. – 1901. – 9 (22) серпня (ч. 178). – С. 1 ; 10 (23) серпня (ч. 179). – С. 1.
4. **Кос М.** Очна катаракта / М. Кос // Дїло. – 1901. – 4 (17) липня (ч. 148). – С. 1.
5. **Кос. М.** Очні хиби у новобранців: (виклад виголошений 3. цвітня 1902 в науковім товаристві військових лікарів в Перемишлі) / Михайло Кос // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імени Шевченка. Т. IX. – Львів: накладом Т-ва. 3 Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1903. – С. 1–10.
6. **Кос. М.** Про скалічення очей / М. Кос // Український голос (Перемишль). – 1920. – 29 серпня (ч. 25). – С. 2.
7. **Кось М.** Уживане окулярів / М. Кос // Дїло. – 1900. – 31 марта (13 цвітня) (ч. 74). – С. 1–2.
8. **Надрага М. С.** Михайло Кос – український військовий лікар в австрійській армії / Надрага М. С., Турчак О. В. // Перспективи розвитку озброєння та військової техніки сухопутних військ : збірник тез доповідей Міжнародної науково-технічної конференції (Львів, 17–18 травня 2018 р.). – Львів : Нац. акад. сухопутних військ, 2018. – С. 349.
9. Щоденник з часів I-ої світової війни. Кн. 1 : 1914–1915 [Рукопис] // ЛННБ України ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Ф. 158 (Кос Михайло), од. зб. 19. – 38 арк.
10. **Кос М.** Ein Fall von Augenverletzung durch Exercierschuss / Michael Kos // Der Militärarzt. – 1900. – 23 Februar (№ 4). – S. 49–51.
11. **Кос М.** Erworbene Ankyloblepharon infolge akuten Trachoms / Michael Kos // Wiener Medizinische Wochenschrift. – 1903. – 22 August (№ 34). – S. 1614–1616.

Поступила 28.05.2014

Автори засвідчують про відсутність конфлікту інтересів, які б могли вплинути на їх думку стосовно предмету чи матеріалів, описаних та обговорених в даному рукопису.

Украинская офтальмология в именах: др. Михайло Кос (1863-1930)

Надрага М. С., Турчак О. В.

Львовский национальный медицинский университет им. Даниила Галицкого; Львов (Украина)

Национальная академия сухопутных войск им. гетмана Петра Сагайдачного; Львов (Украина)

Статья посвящена многогранной личности Михаила Коса - украинского военного врача, офтальмолога, известного общественного деятеля. Авторами представлено творческий и жизненный путь ученого, его научный и публицистический потенциал. Проанализированы его научные и научно-популярные работы в сфере офтальмологии и популяризации знаний о глазных болезнях.

Наследие М. Коса очень широкое и разностороннее. Его труды требуют пристального внимания ученых-историков и ученых-офтальмологов. Публикации врача в разные периоды жизни касались как актуальных научных офтальмологических проблем, так и попыток распространения медицинских знаний, медицинского просвещения украинского населения, способов предотвращения и лечения глазных заболеваний. Отдельную нишу его научных интересов составляют биографические работы, посвященные выдающимся

личностям в области медицины и, что особенно интересно, гуманитарного права.

Многогранность личности Михаила Коса проявилась в создании и становлении Украинского Врачебного Общества, которое объединяло врачей-украинцев Восточной Галичины.

Заслуживает внимания и военная карьера М. Коса. Большая часть службы посвящена австрийской армии, но в годы национально-государственного возрождения на западноукраинских землях начала XX в. дух патриота позвал его к развитию и служению Украинскому государству.

О признании ученого-офтальмолога свидетельствует избрание Коса членом Научного общества им. Т. Шевченко.

Научный интерес вызывают его дневники и записные книжки времени Первой мировой войны.

Ключевые слова: *ученый офтальмолог, военный врач, врачебная практика, глазные болезни, симуляции, очки, катаракта, косоглазие, недостатки зрения*